

Dalmatia és Moesia Superior

Miként a Ph. von Zabern Verlag számos más kiadványa, úgy az *Orbis Provinciarum* sorozat kötetei sem csupán a tudományos élet szakmai közönségének szólnak, hanem egy jóval szélesebb olvasói réteget céloznak meg, s így elsősorban az ókori világ, a klasszikus antikvitás iránt érdeklődő nagyközönség figyelmére tarthatnak igényt. Mindazonáltal a Római Birodalom egyes provinciáit bemutató sorozat kötetei a tudományos ismeretterjesztés legjobb hagyományait követik: az egyes könyveket a téma elismert szakértői írják, akik az adott provinciát tudományos alapossággal, de mégis viszonylag tömören, a legfontosabb eseményekre és jellemzőkre fókuszálva, olvasmányos stílusban mutatják be — e kiadványok így az ókor iránt közelebről, mélyebben érdeklődők számára is hasznos áttekintést, bevezetést jelenthetnek. Nem kivétel ez alól *Mirjana Sanader* Dalmatiáról és *Miroslava Mirković* Moesia Superiorról szóló könyve sem, hiszen mindkét mű részletekben gazdag, de mégis átfogó képet nyújt a témául választott provinciáról, annak viszonyairól és történelméről.

A szélesebb közönségnek szóló, ismeretterjesztő funkció az Antike Welt folyóirathoz kapcsolódó sorozat számos jellegzetességében, szerkesztési sajátosságában tetten érhető.¹ Mindenekelőtt a jegyzetapparátus mellőzése tűnik fel: az oldalakat nem terhelik lábjegyzetek, a feltétlenül szükséges hivatkozások a kötet végén kapnak helyet, ott, ahol a témában való mélyebb elmerülést segítő bibliográfia is található. A képanyag nemcsak igen bőséges, de rendkívül látványos is — nagyméretű színes képek sokasága köti le az olvasó figyelmét. Mindazonáltal a gazdag illusztráció nem válik öncélúvá, hiszen a régészeti leletek, feliratok, szobrok vagy pénzérmék fényképei ugyanúgy közelebb vihetik az olvasóközönséget a provincia egykori viszonyainak, életének megismeréséhez, mint az épületmaradványokról vagy a települések természeti környezetéről készült fotók; a különböző térképek pedig egyenesen nélkülözhetetlenek egy ilyen jellegű munka esetében.

1. A sorozat egy másik kötetéről, Rumen Ivanov és Gerda von Bülow *Thracia, eine römische Provinz auf der Balkanhalbinsel* című könyvéről írt ismertetőnk a *Klió* 2010/1. számában olvasható.

A kötetek szerkezete is könnyen áttekinthető. A provincia határainak és földrajzi viszonyainak gyors ismertetése után a terület őslakosságának és a római hódítást megelőző történelmének rövid bemutatása következik; majd az itteni törzseknek, városoknak a rómaiakkal való első találkozásától, a legkorábbi kapcsolatfelvételektől a régió katonai meghódításáig és a provincia megszervezéséig tartó időszak eseményeit követhetjük nyomon. Ezután jön a római berendezkedés, az igazgatási struktúra és a fő közlekedési utak leírása, majd pedig a tartományban állomásozó katonaság számbavétele. A legterjedelmesebb egységet a provincia városainak egyenkénti alapos ismertetése adja, mely során az irodalmi források korlátozott volta miatt a fő hangsúlyt rendszerint a régészeti feltárások eredményei és a feliratok által közvetített információk kapják. A folytatásban tematikus fejezetek tekintik át az urbánus központokat körülvevő (vagy az urbanizációból kimaradt) vidéki területek településeinek sajátosságait, a régió vallási életét és a gazdaság főbb jellemvonásait a principatus korában, s olykor külön fejezetek foglalkoznak a térség legszebb (ipar)művészeti emlékeivel is. A korai császárkor viszonyairól ily' módon átfogó és változatos képet alkothatnak az olvasók, de a terület további sorsa, a késői császárkor időszakának változásai, fejleményei sincsenek mellőzve. Bár rövidebb terjedelemben, de a szerzők ismertetik a dominatus korának legfontosabb eseményeit, az igazgatási változásokat, a gazdasági, társadalmi viszonyok átalakulását és a kereszténység térhódítását is — ennek során általában külön hangsúlyt kap a kereszténységhez kapcsolódó építészeti, művészeti emlékek bemutatása. Végül pedig a köteteket rendszerint az antikvitást lezáró népvándorlások alatt bekövetkezett pusztítás és hanyatlás szomorú krónikája zárja.

A kötetek ezen közös szerkezeti modellje azonban nem kívül kötelező érvényű sablonná, nem teszi merevvé, sematikussá a provinciák ábrázolását, hanem mindig alkalmazkodik a tartományok egyéni jellegzetességeihez, és így az arányok könyvről könyvre változnak. Sanader művében például az Adria Itáliával átellenben fekvő, erősen urbanizált dalmatiai partvidéken található sűrű városhálózat bemutatása kapja a legnagyobb hangsúlyt, míg Mirkovićnak a kevésbé urbánus, de katonailag fontos határprovinciáról, Moesia Superiorról szóló ismertetésében az itt állomásozó hadsereg, a határvidéken létesített katonai táborok, valamint a térségben zajló dák háborúk és azok előkészületeinek tárgyalása is jelentős teret nyer. Végző soron ez az egységes, de mégis rugalmas szerkesztési mód lehetővé teszi, hogy a provinciák egyéni sajátosságainak érvényesülése mellett is nagyjából hasonló elvek alapján megrajzolt kép bontakozzon ki az olvasó előtt az imperium Romanum egy-egy területéről.

Dalmatia esetében Sanader egy rövid kutatástörténeti áttekintéssel indítja művét, s ez után kerül sor a tartomány földrajzi viszonyainak bemutatására, melynek során azonban nem történhet meg a provincia pontos határainak ismertetése, lévén hogy sem az északi, pannoniai, sem pedig a keleti, Moesia Superiorral közös provinciahatár vonaláról nem született még konszenzus a kutatók között. A folytatásban a térség római hódítás előtti történetére vehetünk pillantást: egyrészt a vidék legrégibb ismert lakóinak számító illyr (és velük rokon) törzsekkel, másrészt pedig a partvidéken létesített görög gyarmatvárosokkal ismerkedhetünk meg. Az Illyricumot lakó különböző törzsek (így például a tulajdonképpeni illyrek, a delmaták, a liburnusok, a iapodok stb.) alapvetően vaskori körülmények között éltek magaslatokra épített földváraik környékén, azonban a partvidék lakói könnyű és gyors hajóikkal, a híres liburnákkal félelmetes hírű hajósoknak és kalózoknak számítottak. Egyes csoportjaik (legalább ideiglenesen) az Adria vidékének jelentős hatalmi tényezői közé tartoztak, s esetükben – bár önálló írásbeliséggel nem rendelkeztek – görög hatásra az i. e. III. századtól kezdve figyelemre méltó éremverés bontakozott ki. Mindezen hatalmi központok közül az Illyricum délkeleti partvidékén elterülő Agron, majd halála után özvegye, Teuta által irányított királyság érdemli talán a legnagyobb figyelmet, hiszen ez az államalakulat nem csupán a térség görög városainak ügyeibe avatkozott bele, hanem i. e. 229-ben Rómával is konfliktusba keveredett.

Az illyr törzsek mellett azonban a görögök is jelentős szerepet játszottak a térség életében: kereskedőik már az archaikus kortól kezdve járták az Adria vízi útjait, évszázadokon át tartó kulturális hatásuk pedig ugyanúgy felismerhető az illyr nekropoliszok sírmellékletei között nagy számban felbukkanó görög kerámiaagyagban, mint pl. az erődépítészetben. Ugyanakkor önálló gyarmatvárosok csak meglehetősen későn adathatók Dalmatia partvidékén, hiszen a Hvar szigetén fekvő Pharos i. e. 385/384-ben alapították, és ebben valószínűleg a Vis szigetén található Issa sem sokkal előzi meg — igaz, a Korčula egy közelebről meg nem határozható részén feltételezhető Korkyra Melaina alapítása talán már az i. e. VI. században megtörtént. Mindenesetre görögök nem csupán ezekben a városokban éltek, jelenlétüket régészeti leletek igazolják a partvidék számos más, kereskedelmileg fontos pontján is, még ha a letelepedés pontos körülményei ezen esetekben még tisztázásra is várnak.

Ilyen körülmények közé érkeztek a rómaiak, amikor i. e. 229-ben az első illyr háború keretében hadat indítottak Teuta királynő ellen, akinek kalózkodó alattvalói akadályozták az adriai kereskedelmet, seregei pedig a térség görög városállamait hódoltatták. A konfliktus Róma gyors győzelmét hozta,

a béke azonban nem bizonyult tartósnak – a legióknak i. e. 219-ben már korábbi szövetségesük, az időközben önálló hatalmi ambíciói megvalósításába kezdő pharosi Démétrios ellen kellett fellépniük (második illyr háború), s a harcok az elkövetkező két évszázadban ismét és ismét fellángoltak. Az utolsó illyr királyt, Genthioszt ugyan triumphusban hurcolták végig i. e. 167-ben az örök város utcáin, de az önállóságukat védő törzsek ellenállását csak véres háborúk sorában sikerült felszámolni. Ezek során először a part menti területeken, majd fokozatosan a belső hegyvidéken is érvényesítették a római hegemoniát, a térség végleges pacifikálására azonban csak Augustus idején került sor. Előbb (i. e. 35–33) maga Octavianus vezette a Száva völgyében harcoló római seregeket, majd i. e. 12 és 9 között Tiberiusnak sikerült felőrölnie a pannonok makacs ellenállását (*bellum Pannonicum*) és végül ugyancsak Tiberius volt az, aki i. sz. 6 és 9 között vérbe fojtotta a helyi törzsek utolsó nagyszabású felkelését is (*pannon-dalmata lázadás*).

Ezekről a bő két évszázadon átnyúló hadicselekményekről a szerző alapvetően jól áttekinthető összegzést ad, azonban találkozunk a mű ezen részében pár kevésbé szerencsés szerkesztési döntéssel, megfogalmazással is. Ezek közül talán a legzavaróbb, hogy Tiberius i. e. 12 és 9 közötti hadakozásainak, valamint a *pannon-dalmata* lázadás eseményeinek a bemutatása összefolyik, s így a két háború történéseit az olvasó könnyen összekeverheti — annál is inkább, mivel a lázadás egyik döntő ütközetének dátuma (i. sz. 8. augusztus 3-a) egy sajnálatos nyomdahiba miatt szintén tévesen, időszámításunk előttre datálva szerepel.

A folytatásban Sanader Dalmatia igazgatási szerkezetét és ennek kialakulását tekinti át: *Illyricum* provincia önálló létét i. e. 45/44-től tartja bizonyítottnak, a terület kettéosztását s ezzel az önálló Dalmatia létrehozását pedig közvetlenül i. sz. 9 utánra teszi. Az új császári provinciát irányító *legatus Augusti pro praetore* székhelye *Salona* volt, a tartomány pedig három igazságszolgáltatási kerületre oszlott, melyek központját *Scardona*, *Salona* és *Narona* városa jelentette. A szerző továbbá feliratok alapján feltételezi egy *Liburnia* nevű *procuratori* provincia átmeneti létét is az i. sz. II-III. században.

Dalmatia legfontosabb szárazföldi közlekedési útvonala az Itáliát Macedoniával összekötő út volt, amely a lehetőségek szerint a partvidéken, vagy legalább annak közelében haladt. A provincia belsejét a folyóvölgyeken át lehetett megközelíteni, az itt futó utak kapcsolták össze a belső területek bányavidékeit és a Száva völgyét a tengerparttal. Egy ilyen hosszú és tagolt tengerparttal, sok kikötővel rendelkező tartomány esetében persze a tengeri közlekedés is rendkívül nagy jelentőségű volt, de a szerző emellett a fo-

lyami hajózásról sem feledkeznek meg – olyannyira nem, hogy a provincia határait is átlépve még a sisciai flottakikötőt is megemlíti.

Az ezután következő fejezet a tartomány haderejét tárgyalja: meglehetősen röviden, hiszen amennyire véres volt Dalmatia meghódítása, annyira békésen teltek az elkövetkező évszázadok. A principatus kezdetén itt állomásozó legiókat idővel a birodalom veszélyesebb területeire rendelték, s Domitianus korától a közvetlen külső fenyegetésnek ki nem tett Dalmatiában feltehetően csak segédcsoportok állomásoztak.

Ezután jön a könyv leghosszabb egysége, a provincia városainak ismeretése. Az Italia közvetlen közelében elterülő, erősen tagolt dalmatiai partvidéken ugyanis sűrű városhálózat alakult ki, melynek urbanizációs fokáról mi sem árulkodik jobban, mint az itteni coloniák nagy száma (Aequum, Domavia, Epidaurum, Iader, Naron, Salona és talán Senia is ezt a státuszt birtokolta). Illetve jól mutatja a térség városiasodásának magas szintjét az is, hogy sok település (így például Tarsatica, Corinium, Nedinum, Asseria, Varvaria, Aenona, Arba stb.) már igen korán, a Iulius-Claudius-dinasztia alatt megkapta a municipiumi rangot. A városok egyenkénti bemutatása során a szerző nemcsak a települések jogi helyzetéről és történelmük legfontosabb állomásairól rendelkezésre álló ismereteket összegzi, hanem gondot fordít a jelentősebb régészeti leletek, antik maradványok elősorolására is.

A legalaposabb ismertetést természetesen Salonáról, a tartomány (virágkorában mintegy 60 ezer lakost számláló) központjáról, Aquileia mellett a legfontosabb adriai kikötőről kapjuk: nemcsak a városi infrastruktúra maradványait (utak, erődítések, amphitheatrum, közfürdők) ismerhetjük meg, hanem rövid összegzést olvashatunk a nekropoliszok és az ókeresztény templomok leleteiről is. Salona mellett Aenonát, Iadert, Epidaurumot és Naronát tárgyalja még részletesebben a szerző, míg a kisebb városokra (melyek közül jó párat máig nem sikerült lokalizálni) éppen csak egy futó pillantást vehetünk a kötetben.

Azonban ezek a fontosabb városi központok szinte kizárólag a keskeny parti sávban sorakoztak, s bár pár municipium a belső területeken is kialakult, de az ottani bennszülött, illyr eredetű lakosság többsége a római kultúra hatásától szinte érintetlenül élte mindennapjait falvaiban. Eme egyszerű vidéki népesség tette ki a provincia lakosságának döntő többségét, szegényes vicusaikat szinte mindenütt ott találjuk a betelepülő rómaiak villa rusticái mellett.

A tartomány mezőgazdasága leginkább csupán a belső fogyasztás kielégítésére volt elegendő, sem a gabona-, sem az olívaolaj- vagy a bortermelés volumene nem tette lehetővé a nagyarányú exportot. A legfontosabb kiviteli

cikket a birodalomszerte híres bányavidékek kincsei (az arany és az ezüst mellett főként a vas és az ólom) valamint a gyapjútermékek jelentették — a *dalmatica*, ez a dalmatiai eredetű, öv nélküli, rövid ujjú tunica az i. sz. IV. századtól még a keresztény egyház szertartási öltözetében is szerepet kapott.

A könyv további részében a terület késő császárkori sorsával ismerkedhetünk meg. Diocletianus igazgatási reformjai során Dalmatiát is kettéosztották (keleti részéből Scodra székhellyel egy Praevalitana nevű tartományt formálva), hogy az i. sz. V. század első évtizedeiben átmenetileg e két tartomány között húzódjon a Nyugatrómai és a Keletrómai Birodalom határa. I. sz. 437-től aztán jogilag az egész terület a keleti birodalom rész igazgatása alá tartozott, bár a tényleges hatalmat hol lényegében önálló helyi hatalmasságok, hol pedig a keleti gótok gyakorolták. Iustinianus aztán egy időre ismét biztosította Bizánc befolyását a térség felett, azonban az i. sz. VII. században a szlávok letelepedésével visszavonhatatlanul lezárult az ókori Dalmatia korszaka. Mindezen eseményeket a szerző roppant tömören, alig másfél oldalon ismerteti, s ez a tömörség talán már túlzott is, olykor egyenesen értelemzavaró, hiszen így a témában járatlan olvasó számára egyes részletek meglehetősen nehezen követhetővé válnak.

A folytatásban néhány, a késői császárkorból fennmaradt építészeti emléket ismerhetünk meg: a keresztény templomok és sírok mellett erődöket és palotákat is, melyek közül természetesen kiemelt figyelmet kap Diocletianus spliti palotája.

Végül igen alapos, bő bibliográfiával találkozunk, amelyben a németül, angolul, olaszul és franciául publikált munkák mellett a délszláv nyelveken megjelenő művek is nagy számban szerepelnek — ami a könyv ismeretterjesztő, bevezető jellegét tekintve némileg feleslegesnek is tűnhet, de vélhetően jól tükrözi a témával foglalkozó szakirodalom nyelvi megoszlását.

Mirković: Moesia Superior bemutatását szintén a provincia határainak és földrajzi viszonyainak tárgyalásával indítja, majd a térség római hódítás előtti történelmének ismertetésére tér át. A geográfiai viszonyok leírása során elsősorban a Duna menti síkságok és a déli, dardaniai hegyvidék közötti különbségekre, a provincia kétarcúságára hívja fel a figyelmet — igaz, ezen eltérések jelentős részéért nem pusztán a földrajzi adottságok, hanem a nagy létszámú katonaságnak otthont adó határvidék és a provincia belsejében elhelyezkedő, (császári) nagybirtokok által dominált mezőgazdasági és bányászati területek közötti természetes különbözőségek a felelősek.

A térségben a római hódítás előtt különböző thrák, illyr és kelta népek éltek; nem hogy az urbánus fejlődés nem indult el, de egyes törzseknél még

állandó szállásterületről sem mindig beszélhetünk. A hellenisztikus kor évszázadai alatt a terület etnikai, hatalmi viszonyai többször is átrajzolódtak, miközben a legfontosabb hatalmi tényezőt a dardánok és a scordiscusok jelentették. A dardánok a majdani provincia déli és középső részén éltek, s a makedón területek közelsége folytán Moesia egyik legfejlettebb népének számítottak. Félszabad katonákból álló seregüket a görög falanxok mintájára szervezték, ismétlődő rablóhadjárataik pedig komoly fenyegetést jelentettek a szomszédos makedónok számára. A kelta scordiscusok törzsterülete ezzel szemben északon volt: hatalmi központjuk a Száva Dunába torkollásának vidékén, a későbbi Moesia és Pannonia határterületein alakult ki, de befolyásuk sokáig a Morava alsó folyása mentén is érvényesült.

A térség lakóival a rómaiak az i. e. II. században kerültek először kapcsolatba, amikor a dardánok előbb római szövetségben küzdöttek a makedón királyok ellen, majd Macedonia provinciává szervezése után hirtelen Róma ellenfelei között találták magukat — korábban támogatott rablóhadjárataik most már sértették a hódítók érdekeit. Az elkövetkező másfél évszázadban a moesiai törzsek ismétlődő hadjáratokat vezettek Macedonia ellen, amit a római hadvezérek véres válaszcsepásokkal toroltak meg, hosszas küzdelmekben örölték fel a harcias népek erejét. Végül Augustus alatt történt meg a terület teljes megszállása, mikor is Illyricum végleges pacifikálásával és Thracia római befolyás alá vonásával párhuzamosan ezen a területen is hadjáratok sorával tölték ki a Dunáig a birodalom határát.

Moesia provinciává szervezése is ekkoriban következhetett be, a tartomány helytartóját ugyanis az i. sz. 6-os év eseményei kapcsán említik először forrásaink. Mindenesetre kezdetben nem volt teljesen önálló igazgatási egység, hanem Achaiával és Macedoniával együtt alkotott egy roppant kiterjedésű provincia-komplexumot, melynek igazgatási nehézségei azonban már Claudius alatt e konglomerátum felszámolásához, s Moesia önálló tartománnyá szervezéséhez vezettek. Ekkor azonban még nem csupán a későbbi Moesia Superior térsége képezte a provinciát, hanem hozzá tartozott az Al-Duna mentén elterülő hosszú határszakasz is, a későbbi Moesia Inferior vidéke. A két terület különválasztása Domitianus uralkodása alatt (valószínűleg i. sz. 86-ban) következett be, hogy így hatékonyabbá váljon az itteni határ védelme a dák fenyegetéssel szemben.

A folytatásban a moesiai limesről kapunk áttekintést, az itt állomásozó haderőről és a katonák zavartalan felvonulását lehetővé tevő úthálózatról, illetve az ennek kiépítése érdekében tett erőfeszítésekről. A csapatok vonulását biztosító úthálózat szempontjából különösen a Vaskapu térsége, Djerdap szorosa volt a kritikus pont: az itteni, szinte hajózhatatlan Duna-

szakaszt egy csatornával, a járhatatlan hegyoldalakat pedig egy, a szó leg-szorosabb értelmében a sziklába vágott úttal hidalták át a rómaiak, míg a folyón való átkelés problémáját Traianus egy híd építtetésével oldotta meg. Mindezekre az építkezésekre már csak azért is szükség volt, mivel az i. sz. I. század végén és a II. század elején ismétlődő dák háborúk dúlták fel Moesia nyugalmát. Előbb Domitianus alatt dák betörések pusztították a tartományt (melyek során nem csak Oppius Sabinus, a provincia helytartója, hanem Cornelius Fuscus praefectus praetorio is elesett), majd Traianus offenzívába ment át és két háborúban meghódította Daciát. A háborúk alatt rendkívül jelentős katonai erő koncentráldott a területen (Traianus hadjárataiban több mint tíz legio egységei vettek részt), viszont a győzelem után csak két legio és néhány segédcsapat maradt a helyszínen a limes további biztosítására. A legio IV Flavia Singidunumban, a legio VII Claudia pedig Viminaciumban volt honos, tehát szemben a Moesia meghódítását közvetlenül követő időszakokkal, amikor jelentős csapategységek a provincia belsejében, a határhoz vezető főbb közlekedési utak mentén állomásoztak, eddigre már közvetlenül a határhoz, a Duna mellé sorakoztak fel a csapatok.

Katonailag tehát Moesia Superior igen nagy jelentőségű, kétlegiós provincia volt consularis rangú helytartóval — ellenben a tartomány városhálózata meglehetősen fejletlennek minősíthető. Mivel a bennszülött lakosság nem rendelkezett városias központokkal, így az urbanizáció lényegében a római hódítással kezdődött, s minden fejlődés dacára soha nem vetélkedhetett a birodalom igazán urbánus régióival.

A tartomány legrégibb városa a délen, Macedonia határának közelében fekvő Scupi volt, mely coloniát még az itt veteránokat letelepítő Domitianus hozta létre. A provincia másik korai coloniája, a Traianus által alapított Ratiaria ezzel szemben északon, a Duna mentén helyezkedett el, Djerdaptól délre, s alapítása valószínűleg nem kapcsolódik közvetlenül veteránok deductiójához. Szintén a Duna mentén feküdt Viminacium és Singidunum: mindkét esetben az ott állomásozó legio tábora mellett alakult ki egy civil település, amely a későbbiekben előbb municipium, majd pedig colonia rangjára emelkedett. A colonia státuszát az i. sz. 239 és 255 között egy birodalmi pénzverdének is otthont adó Viminacium nyerte el hamarabb, már i. sz. 239-ben, míg Singidunum csak i. sz. 287-ben érte el ezt a rangemelkedést. Ugyancsak a határövezetben feküdt Margum, míg Horreum Margi és Naissus már a tartomány belsejében, fontos közlekedési utak mentén, azok kereszteződésénél található. Szintén a belső területeken fejlődött ki Municipium Dardanorum és Ulpiana: előbbi egy bányavidék, utóbbi pedig egy kiterjedt mezőgazdasági terület és az ottani (császári) nagybirtokok

központját képezte. Ezen utóbbi öt város a későbbiekben sem kapta meg a colonia rangját, mindvégig megmaradtak municipiumnak.

A népesség túlnyomó többsége azonban ezen városi központokon kívül élt — a folytatásban így előbb pár, a municipiumi rangot soha el nem érő településről (mint Remesiana, Timacum Minus vagy Aquae) kapunk röviden képet, majd a (császári) nagybirtokok világába nyerünk bepillantást két Moesia Inferior északi részén található császári palota, Mediana és Romuliana ismertetése révén. Ezt követi a tartomány gazdasági és vallási viszonyainak tömör áttekintése, majd a továbbiakban a késői császárkor viszonyait, változásait vehetjük szemügyre.

Az i. sz. III. és IV. században a Duna menti tartományok minden korábbinál nagyobb szerepet kaptak az imperium Romanum életében: egyrészt a barbár inváziók elleni védekezés kulcsfontosságú területét képezték, másrészt a korszak polgárháborúiban is döntő jelentőségű volt birtoklásuk; ráadásul több császár is erről a vidékről származott (így például Galerius Romuliana környékét, Constantinus pedig Naissust vallhatta szülőföldjének). A viharos hadiesemények közepette ugyanakkor a térség igazgatási struktúrájában is mélyreható változások történtek: az átszervezések során az egykori Moesia Superior keleti részeit Dacia Ripensis és Dacia Mediterranea provinciához csatolták, a maradék területből pedig két új szervezeti egységet hoztak létre, északon Moesia Primát, délen pedig Dardaniát. Majd az átalakulást csak tovább fokozta a kereszténység elterjedése — bár az itteni lakosság jelentős része csak viszonylag későn tért át az új hitre, az i. sz. IV–V. század eretnekmozgalmaiban már nagy szerepet játszott a régió.

Az i. sz. IV. század második felétől azonban egyre szembetűnőbbek a hanyatlás, a pusztulás tendenciái: az ismétlődő háborúk gazdasági visszafejlődést és a lakosság elszegényedését eredményezték, miközben a Duna északi partjáról érkező új népcsoportok egyre nagyobb arányú betelepülése a tartomány fokozatos barbarizációjához vezetett. Míg az i. sz. IV. században a gótok jelentették a legnagyobb veszélyt, addig az i. sz. V. század közepét a hun támadások határozták meg, hogy aztán a gótok újabb betöréseit (és Iustinianus konszolidációs próbálkozásait, építkezéseit) követően az avarok zúzzák szét véglegesen a terület feletti római uralmat.

A gótok és az avarok elleni háborúk viszonylag részletes ismertetése után egy rövid utószót olvashatunk, majd egy csak a leglényegesebb munkákra szorítkozó bibliográfia és a szintén a szakirodalmi tájékoztatás feladatának eleget tevő jegyzetapparátus zárja a könyvet.

Végezetül a két kötetet áttekintve megállapíthatjuk, hogy – esetleges hibáik ellenére is – alapvetően mindkét mű jól felépített, áttekinthető, in-

formációkban bővelkedő és érdekes bemutatását nyújtja a témájául választott provincia történelmének és jellegzetességeinek. A két kötet együttesen pedig Dalmatia urbanizált partvidékétől a belső területek bányavidékein és Dardania nagybirtokok által dominált tájain keresztül egészen a moesiai limes Duna menti táboraiig vezeti az olvasót, és így a Balkán szinte egész nyugati felét illetően hasznos bevezetőként szolgálhat a téma iránt érdeklődő, de a vonatkozó szakirodalomban kevésbé tájékozott (vagy csupán egy rövid áttekintést kapni kívánó) olvasóközönség számára.

Mirjana Sanader: *Dalmatia, eine römische Provinz an der Adria*. (Dalmatia, egy római provincia az Adriánál.) Orbis Provinciarum – Sonderbände der Antiken Welt, Philipp von Zabern Verlag, Mainz am Rhein, 2009, 143 oldal, 111 kép.

Miroslava Mirković: *Moesia Superior, eine Provinz an der mittleren Donau*. (Moesia Superior, egy provincia a Duna középső szakasza mentén.) Orbis Provinciarum – Sonderbände der Antiken Welt, Philipp von Zabern Verlag, Mainz am Rhein, 2007, 127 oldal, 90 kép.

Barna Ferenc